

Дарон Аджемоглу, Саймън Джонсън

ВЛАСТ И ПРОГРЕС

НАШАТА ХИЛЯДОЛЕТНА БИТКА
ЗА ТЕХНОЛОГИИТЕ И ПРОСПЕРИТЕТА

София, 2023

© Издателство „Изток-Запад“, 2023

Всички права запазени. Нито една част от книгата не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Димитър Събев, превод, 2023

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2023

ISBN 978-619-01-1286

**ДАРОН
АДЖЕМОГЛУ**

**САЙМЪН
ДЖОНСЪН**

ВЛАСТ И ПРОГРЕС

**НАШАТА ХИЛЯДОЛЕТНА БИТКА
ЗА ТЕХНОЛОГИИТЕ И ПРОСПЕРИТЕТА**

Превод от английски:
Димитър Събев

Дарон:

На Арас, Арда и Асу, за едно по-добро бъдеще

Саймън:

На Люси, Селия и Мери, винаги

Съдържание

Пролог. Какво е прогрес?	7
Първа глава. Контрол върху технологиите	13
Втора глава. Визията за канала	39
Трета глава. Силата да убеждаваш	62
Четвърта глава. Култивирана нищета	90
Пета глава. Средняшката революция	126
Шеста глава. Жертви на прогреса	155
Седма глава. Оспорваният път	187
Осма глава. Дигитални щети	222
Девета глава. Изкуствен почти интелект	260
Десета глава. Демокрацията се чуши	297
Единайsetsa глава. Пренасочване на технологиите	334
Благодарности	369
Библиографско есе	371
Литература	422

Пролог

Какво е прогрес?

Ако съчетаем възможностите, които имат машините в една фабрика, с оценката за човешките същества, върху която се базира нашата настояща фабрична система, ще се запътим към индустриална революция, чиято жестокост ще е безгранична. Трябва да боравим с факти, а не с модни идеологии, ако искаме да преминем през този период невредими.

Норбърт Винер (1949)

Всеки ден слушаме от бизнес ръководители, журналисти, политици и дори от някои от нашите колеги в Масачусетския технологичен институт как сме се запътили неумолимо към един по-добър свят благодарение на безпрецедентния напредък на технологиите. Ето го новият ви телефон. Ето я най-новата електрическа кола. Добре дошли в следващото поколение социални медии. Скоро може би напредъкът на науката ще може да лекува рака, ще реши проблема с глобалното затопляне и може би дори с бедността.

Разбира се, проблемите по цялото земно кълбо си остават, включително неравенството, замърсяването и екстремизмът. Но това са родилните мъки на един по-добър свят. Във всички случаи – така ни се казва – силите на технологиите са неумолими. Не можем да ги спрем, дори и да искаме, и е силно не препоръчително да се опитваме да го правим. По-добре да променим себе си, например като инвестираме в умения, които ще се ценят в бъдеще. Ако продължаваме да имаме проблеми, талантиви предприемачи и учени ще открият решения – по-способни работи, изкуствен интелект на човешко ниво и всякакви други открития, каквито ще бъдат нужни.

Хората разбират, че не всичко, което Бил Гейтс, Илън Мъск и дори Стив Джобс са ни обещавали, ще се сбъдне. Но ние като свят сме вече пропити с техния технооптимизъм. Всеки и навсякъде трябва да прави толкова иновации, на колкото е способен, да провери какво от тях ще проработи, а острите ръбове ще можем да изгладим и по-късно.

* * *

Били сме тук и преди, вече много пъти. Един от ярките примери датира от 1791 г., когато Джереми Бентъм предлага нов дизайн за затвор – *паноптикума*. В една кръгла сграда с подходящо осветление, както Бентъм твърди, разположените в центъра ѝ пазачи ще създават впечатлението, че наблюдават всеки през цялото време, без те самите да могат да бъдат виждани – което явно е много ефективен (с ниска цена) начин да се гарантира добро поведение.

В началото тази идея намира известна поддръжка от страна на британското правителство, но финансиране не е отпуснато и първоначалната версия никога не е била построена. Въпреки това паноптикумът разпалва модерното въображение. За френския философ Мишел Фуко той е символ на потисническия надзор в сърцето на индустриалните общества. В книгата „1984“ на Джордж Оруел той функционира като всеприсъстващо средство за социален контрол. Във филма „Пазителите на Галактиката“ на студио „Марвъл“ се оказва, че дизайнът му е сгрешен и всъщност улеснява находчивото бягство от затвора.

Преди да бъде предложен като затвор, паноптикумът е бил фабрика. Автор на идеята е Самюъл Бентъм, брат на Джереми и опитен корабен инженер, тогава работещ за руския цар в Петербург. Идеята на Самюъл е няколко надзиратели да са в състояние да наблюдават възможно най-голям брой работници. Приносът на Джереми е да разшири този принцип до много други видове организации. Както той обяснява на свой приятел:

Ще се учудиш, когато видиш каква ефикасност обещава да донесе това просто и сякаш очевидно изобретение в работата на училищата, фабриките, затворите и дори болниците...

Привлекателността на паноптикума – ако командваш ти – лесно може да бъде разбрана и съвременниците на Бентъм не са я пропуснали. По-добрият надзор води до по-покорно поведение и е лесно да си представим как това може да е в интерес на обществото. Джереми Бентъм е бил филантроп, движен от стремежа да създаде схеми за подобряване на социалната ефективност и за подпомагане на всеки човек да постигне по-голямо щастие – поне както той е виждал нещата. Бентъм днес се помни като основател на философията на утилитаризма, което означава да се максимизира съвкупното благосъстояние на всички хора в обществото. Ако някои хора бъдат малко притеснени, в замяна на което неколцина други спечелят много, то това е подобрение, което си струва да се вземе предвид.

Паноптикумът обаче не е въпрос единствено за ефективност или за общото благо. Надзорът във фабриките предполага, че хората ще бъдат принудени да се трудят по-здравно – без да е нужно да им се плащат по-високи заплати, които да мотивират по-големите им усилия.

Фабричната система се разпространява бързо през втората половина на XVIII век в цяла Британия. Независимо че не бързат да строят паноптикуми, много работодатели организират работата в съответствие с общия подход на Бентъм. Манифактури за текстил поемат дейностите, които по-рано са били изпълнявани от умели тъкачи, и ги разделят на по-прецизни компоненти, като ключовите елементи вече се възлагат на нови машини. Собствениците на фабрики вземат на работа неквалифицирани работници, включително жени и малки деца, за да изпълняват прости повтарящи се дейности, например да дърпат ръчка понякога по четиринайсет часа на ден. Те също така надзират отблизо този труд, за да не се забави производството заради някого. И плащат ниски заплати.

Работниците се оплакват от условията на труд и от смазващите усилия, които се изискват от тях. За мнозина най-възмутителни са правилата, които трябва да се спазват във фабриката. Един тъкач посочва следното през 1834 г.:

... никой човек не би искал да работи на тъкачния стан, те не го харесват, той дотолкова трака и шуми, че някои хора почти полудяват; и после, никой не би искал да спазва подобна дисциплина, на която един ръчен тъкач никога не би се подчинил.

Новите машини превръщат работниците просто в зъбни колелца. Друг тъкач свидетелства пред парламентарна комисия през април 1835 г.:

Аз от своя страна съм твърдо на мнение, че ако те измислят машини, които да изместят ръчния труд, ще трябва да намерят и железни момчета, които да ги обслужват.

За Джереми Бентъм е очевидно, че технологичните подобрения правят възможни и по-добре функциониращите училища, фабрики, затвори и болници, и това е в изгода на всички. Със своя цветист език, официално облекло и смешна шапка Бентъм би изглеждал странно в модерната Силициева долина, но неговото мислене е поразително съвременно. Новите технологии – според този светоглед – разширяват човешките способности и силно увеличават ефективността и производителността, щом бъдат приложени в цялата икономика. По тази логика обществото рано или късно ще намери начин да сподели нарасналите печалби и това ще донесе ползи буквално на всички.

Адам Смит, отец основател на модерната икономическа теория през XVIII век, също би могъл да намери място в управителния съвет на някой фонд за рисков капитал или да пише за списание „Форбс“. По негово мнение по-добрите машини ще доведат също и до по-високи заплати – почти автоматично:

В резултат на по-добрите машини, по-голямата сръчност и по-подходящото разделение и разпределение на труда – а всички тези неща са естествени ефекти от подобрението – за извършването на всяка конкретна работа се изисква

много по-малко количество труд и така, вследствие на процъфтяващите условия в обществото реалната цена на труда би трябвало да се покачи значително...

Във всеки случай съпротивата е безсмислена. Едмънд Бърк, съвременник на Бентъм и Смит, изразява това по следния начин: „Законите на стопанската дейност са естествени закони, а следователно и Божи закони.“

Как може да се противиш на Божиите закони? Как може да се противиш на неумолимия марш на технологиите? А всъщност защо ти е да се противиш на напредъка?

* * *

Въпреки целия този оптимизъм последните хиляда години от историята са изпълнени с примери за нови открития, които изобщо не водят до споделен просперитет.

- Цяла серия технологични подобрения в средновековното и ранното модерно земеделие, включително по-добри плугове, по-хитър сеитбооборот, използване на повече коне и значително подобрени мелници, не носят почти никакви ползи на селяните, които съставляват 90 процента от населението.
- Напредъкът на корабния дизайн в Европа след края на Средните векове прави възможна презокеанската търговия и създава огромни богатства за някои европейци. Но същите тези кораби превозват милиони заробени хора от Африка в Новия свят и правят възможно изграждането на потиснически системи, които се задържат в продължение на поколения и създават ужасно наследство, запазило се и до днес.
- Текстилните фабрики от ранната Британска Индустриална революция генерират огромно богатство за малцина, но не увеличават доходите на работниците в течение на почти сто години. Точно обратното – както и самите текстилни работници добре разбират, продължителността на работния ден се увеличава, а условията са ужасни: както във фабриките, така и в пренаселените градове.
- Машината за чистене на памук е революционна иновация, която силно увеличава производителността на отглеждането на памук и превръща САЩ в най-големия износител на памук в света. Същото това изобретение интензифицира зверствата на робството, когато памучните плантации се разпространяват из Юга на Америка.
- В края на XIX в. германският химик Фриц Хабер разработва изкуствени торове, които увеличават добивите в селското стопанство. Впоследствие Хабер и неговите колеги използват същите идеи, за да разработят химически оръжия, убили и осакатили стотици хиляди хора на бойните полета през Първата световна война.

- Както дискутираме във втората половина на тази книга, зрелищният напредък при компютрите е обогатил една малка група от предприемачи и бизнес магнати през последните няколко десетилетия, докато повечето американци, които не са учили в колеж, са изоставени назад, а за много от тях реалните доходи дори са се понижали.

Някои читатели тук може да възразят: в крайна сметка не извлякохме ли огромни ползи от индустриализацията? Не сме ли по-проспериращи в сравнение с по-ранните поколения, които са се трудили за нищожни пари и често са умирали бедни, благодарение на подобренията в начина, по който произвеждаме стоки и услуги?

Да, по-добре сме в материално отношение от нашите предшественици – и умното използване на научните идеи и разширените технологични възможности са централна част от тази история. Но широката основа на просперитета не се дължи на никакви автоматични, гарантирани печалби вследствие на технологичния прогрес. По-скоро споделеният просперитет се появява чак тогава, когато посоката на технологичния напредък и подходът на обществото към това как да се разделят печалбите получават тласък, който ги изблъсква далеч извън първоначалните договорености, служещи на един тесен елит.

Както е разбрал Джон Телуол, писател и радикал от XVIII век, когато работниците се събират във фабриките и градовете, за тях става по-лесно да се обединяват около общи интереси и да настояват за по-справедлив дял от ползите от икономическия растеж:

Фактът е, че монополът и отвратителното натрупване на капитал в малко на брой ръце – както и всички болести, които не са абсолютно смъртоносни – в собствената си чудовищност носят и семето на лечението. Човек по природа е социален и комуникативен: горд да демонстрира малкото знание, което притежава, и жаден да увеличава своите запаси, когато се отвори възможност. И така, това скупчване на хора на едно място, макар че може и да води до известни пороци, е благоприятно за разпространението на знанието и в крайна сметка насърчава свободата на хората. Следователно всяка голяма работилница и манифактура е своеобразно политическо общество, чиято уста не може да се запуши със закон на парламента и което не може да бъде разпръснато от някой магистрат.

Електоралната конкуренция, възходът на профсъюзите и законите, предпазващи правата на работниците, променят начина, по който се организира производството и се определят заплатите в Британия през XIX век. В съчетание с пристигналата нова вълна иновации от Съединените щати те също така задават и една нова посока на технологиите – фокусирана върху увеличаване на производителността на човешкия труд, вместо работниците просто да се заместват с

машини или да се изнамерат нови начини за следене на работното място. В рамките на следващия век тази технология се разпространява из Западна Европа, а после и по целия свят.

Повечето хора по света днес са по-добре в материално отношение, отколкото са били нашите предшественици, защото гражданите и работниците в ранните индустриални общества са се организирали, оспорили са доминираните от елитите избори относно технологиите и условията на труд, и са наложили начини за по-справедливо споделяне на ползите от техническите подобрения.

Днес ние отново трябва да направим същото.

Добрата новина е, че имаме на разположение невероятни инструменти, включително магнитно-резонансна томография, иРНК ваксини, индустриални роботи, интернет, изключителна изчислителна мощ и огромни масиви от данни за неща, които по-рано не можехме да измерваме. Можем да използваме тези иновации, за да решаваме реални проблеми – но само ако тези невероятни способности се фокусират върху това да помагат на хората. Обаче не това е посоката, в която се движим сега.

Независимо от нещата, на които ни учи историята, доминиращият наратив днес се е върнал обратно към неща, които поразително приличат на тези, преобладавали в Британия преди 250 години. Живеем в епоха, която е дори още по-сляпо оптимистична и по-елитарна по отношение на технологиите, отколкото са били времената на Джереми Бентъм, Адам Смит и Едмънд Бърк. Хората, които вземат големите решения, отново са глухи за страданията, причинени в името на прогреса.

Написахме тази книга, за да покажем, че прогресът никога не е автоматичен. Днешният прогрес отново обогатява една малка група предприемачи и инвеститори, докато повечето хора са лишени от власт и извличат малко ползи.

Една нова, по-приобщаваща визия за технологиите може да възникне само тогава, когато основата на социалната власт се промени. Това изисква – както и през XIX век, възход на контрааргументите и на организации, които могат да се изправят срещу конвенционалната мъдрост. Да се противопоставиш на наложилата се визия и да се бориш за изместване на посоката на технологиите и освобождаването им от контрола на малобройния елит днес може би е дори по-трудно, отколкото е било в Британия и Америка през XIX век. Но е от също тъй първостепенно значение.